

Антонова О.Є. Застосування системного підходу у побудові моделі обдарованості // Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 68-91.

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ У ПОБУДОВІ МОДЕЛІ ОБДАРОВАНОСТІ

Вивчення феномена обдарованості передбачає звернення до *системного підходу*, який набув значного поширення у сучасних наукових доробках. Системний підхід визнано як науковий у кінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. (засновник австрійський біолог Л. фон Берталафні). Як зазначає Ю.М. Козловський, теорія систем вибудовується з урахуванням принципів багатьох галузей наук (відповідність, інваріантність, простота тощо) і тому є найбільш загальною інтеграційною теорією. Вона створювалася як засіб аналізу різноманітних об'єктів природи для виявлення їх спільних властивостей і покликана допомогти вченим подолати інформаційну відчуженість (М. Чепіков) шляхом використання математичного апарату, доступного для широкого застосування. Такі поняття теорії систем як цілісність, структура, елемент, організація перетворилися на загальнонаукові і стали основою системно-структурного підходу¹.

Сутність системного підходу полягає в тому, що він є методологічною орієнтацією в діяльності, за якої об'єкт пізнання або перетворення розвивається як система. Під системою при цьому розуміють комплекс взаємодіючих компонентів², комплекс елементів у взаємозв'язку, які складають цілісне утворення, що має, крім властивостей окремих елементів, свої особливі системні властивості: ціле більше від суми своїх частин (синергетичний ефект)³.

¹ Козловський Ю.М. Наукова діяльність вищого навчального закладу: Випуск 3: Системний підхід до наукової діяльності вищого навчального закладу: Науково-методичні рекомендації. – Львів: Сполом, 2011. – 30 с. – С. 3.

² Сазоненко Г.С. Педагогіка успіху (досвід становлення акмеологічної системи ліцею). – К.: Гнозис, 2004. – 684 с. – С. 355.

³ Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль: „Навчальна книга – Богдан”, 2000. – 152 с. – С. 115.

Система не є простою сумою певних елементів, а передбачає появу нової якості, яка не зводиться до властивостей окремих її елементів, спільні в ній властиві закони і закономірності, що не видимі в кожному окремому такому елементі, але керують ними. Тобто, системний підхід ґрунтується на положенні, що специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями елементів, які її складають, а пов'язана, передусім, з характером взаємодії між елементами. Тому, на перший план виходять завдання пізнання характеру і механізму цих зв'язків і відношень⁴. При цьому передбачається комплексне врахування всіх особливостей взаємодії між елементами системи та всіх можливих факторів впливу на систему ззовні.

Серед суттєвих ознак системи дослідники виділяють такі: система є елементом більш загальної системи; всі елементи взаємодіють як одне ціле; елементи системи взаємодіють між собою за чітко визначеними законами. При цьому взаємозв'язки можуть бути як внутрішніми (між елементами системи) так і зовнішніми (між системою та зовнішнім середовищем)⁵.

Основними змістовими ознаками системи є:

1) ознаки, що характеризують внутрішній стан системи: множина, елемент, відношення, властивості, зв'язок, канали зв'язку, провідна частина системи, ієрархічна побудова системи та ін.;

2) ознаки, що характеризують специфічні системні властивості: ізоляція, взаємодія, інтеграція, диференціація, централізація, децентралізація, стан системи, цілісність, стабільність, зворотний зв'язок, рухлива рівновага, регуляція, управління, конкуренція та ін.;

3) ознаки, що характеризують поведінку системи: середовище, діяльність, функціонування, зміни, адаптація, розвиток (простий і структурний), еволюція, генезис, цілеспрямованість, поведінка системи та ін.

Визначені групи ознак розташовуються послідовно, враховуючи зростання їх складності, мають ієрархічну підпорядкованість⁶.

⁴ Козловський Ю.М. Наукова діяльність вищого навчального закладу: Випуск 3: Системний підхід до наукової діяльності вищого навчального закладу: Науково-методичні рекомендації. – Львів: Сполум, 2011. – 30 с. – С. 3.

⁵ Козловський Ю.М. Наукова діяльність вищого навчального закладу. – С. 9.

⁶ Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль: „Навчальна книга – Богдан”, 2000. – 152 с. – С. 115.

Засобом їх систематизації є правила, згідно яких із одних термінів можна одержувати інші терміни (правила, визначення), із одних пропозицій отримувати інші (правила, висновки), із одних доведень отримувати інші доведення (А. Кочергін). Системний підхід передбачає представлення об'єкта дослідження як системи, що складається із зв'язаних певним чином елементів, або здійснення логічної систематизації наукових теорій (наприклад, формалізації).

Найважливішими рисами системи є розчленованість і цілісність (З. Решетова), причому сукупність елементів становить її зміст, а сукупність закономірних зв'язків між елементами – внутрішню форму або структуру системи. Розташування елементів у системі та встановлення зв'язків між ними визначається властивостями, заданими системоутвірним чинником⁷. У будь-якій педагогічній системі таким чинником завжди є мета, заради досягнення якої створюється і функціонує вся система. Своєю чергою, досягнута мета називається результатом. Специфікою системного підходу можна вважати той факт, що система є не стартом, а фінішем дослідження (А. Уємов). Об'єкти, на яких встановлюються системоутвірчі відношення, є системою, та з'являються лише на заключній стадії системоутвірчої діяльності.

Особливість педагогічних систем полягає в тому, що основним їх компонентом є людина, що виступає як об'єкт управління. Принципова відмінність педагогічних систем від інформаційних і управлінських в тому, що останні розглядають навчання (самовдосконалення системи) лише як процес руху інформації.

Системний підхід до об'єкту будь-якої складності дає можливість виявити взаємозв'язок і взаємозалежність його компонентів, конкретизувати його зв'язки і на цій основі розробити практичні рекомендації щодо оптимізації функціонування цього об'єкту⁸.

Стан системи – сукупність значень існуючих характеристик (властивостей), які визначають систему в даний момент часу. Властивості можна визначити через відношення, а через відношення – стан системи. Для систем розрізняють стани: статичні (з одним станом) і динамічні (з сукупністю станів, коли з часом така система

⁷ Козловський Ю.М. Наукова діяльність вищого навчального закладу: Випуск 3: Системний підхід до наукової діяльності вищого навчального закладу: Науково-методичні рекомендації. – Львів: Сполом, 2011. – 30 с. – С. 14.

⁸ Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль: „Навчальна книга – Богдан”, 2000. – 152 с. – С. 115.

переходить з одного стану в інший). Для визначення стану системи розглядаються два типи параметрів: внутрішні та зовнішні, а також визначаються передумови цілісного функціонування системи. Це передбачає встановлення взаємозв'язку між внутрішніми (мікроскопічними) та зовнішніми (макроскопічними) параметрами⁹.

С. Гончаренко та В. Кушнір виділяють низку переваг системного підходу при дослідженні складноорганізованих об'єктів (С. Гончаренко). Зокрема, він дозволяє структурувати педагогічне явище й виділити в ньому складові різної природи; результативний ефект впливу розглядати як "системний ефект" в контексті оптимізації процесів; одночасно вести дослідження з позиції диференціації і цілісності на основі принципу їхньої взаємної доповнюваності; використовувати синтез знань різних наук; будувати систему дослідження у вигляді ієрархічної чи мережевої моделей або їхніх комбінацій, що дозволяє виділити між складовими як зв'язки субординації, так і зв'язки координації; виокремити об'єкт дослідження із середовища із одночасним встановленням зв'язків і взаємодій об'єкта дослідження із середовищем¹⁰.

Враховуючи наведені вище основні ознаки системного підходу до вивчення педагогічних явищ, представимо можливості його застосування у побудові моделі загальної обдарованості.

Зважаючи на те, що "обдарованість" належить до трансдисциплінарних понять, є багатозначним і до кінця не визначеним, його необхідно досліджувати комплексно на різних наукових рівнях, зокрема, на психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, педагогічному.

Вивчення індивідуальних особливостей на *психофізіологічному рівні* дозволяє вимірювати природні передумови, що входять до структури здібностей. Зокрема, вчені вважають, що обдарованим дітям притаманна висока біохімічна й електрична активність мозку, їх відрізняє високий енергетичний рівень та коротка тривалість сну тощо.

Психологічний рівень вивчення обдарованості характеризується визначенням індивідуальних особливостей пізнавальних процесів – сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, а також особистісних

⁹ Козловський Ю.М. Наукова діяльність вищого навчального закладу: Випуск 3: Системний підхід до наукової діяльності вищого навчального закладу: Науково-методичні рекомендації. – Львів: Сполом, 2011. – 30 с. – С. 14.

¹⁰ Козловський Ю.М. Наукова діяльність вищого навчального закладу. – С. 4.

властивостей темпераменту і характеру. Обдаровану особистість вирізняє висока концентрація уваги, наполегливість у досягненні результату в сфері, яка її приваблює, глибока зануреність у проблему, яка вивчається, інтуїція, надзвичайна здатність до абстрагування, пошуково-дослідний стиль діяльності, креативне мислення.

Соціально-психологічний рівень передбачає визначення успішності діяльності за тривалий період, вивчає характер міжособистісних стосунків та індивідуальний стиль діяльності. У сфері психо-соціального розвитку обдарованим людям притаманні: загострене почуття справедливості, значуща особистісна система цінностей, неможливість чітко розмежувати реальність і фантазію, добре розвинене почуття гумору, надзвичайна чутливість до невербальних проявів почуттів оточуючими, егоцентризм як проекція власного сприймання й емоційних реакцій на явища і всіх оточуючих тощо.

Педагогічний рівень дослідження – розробку концептуальних моделей розвитку обдарованості, створення освітніх та виховних програм, відбір ефективних засобів, форм і методів роботи, спрямованих на її розвиток.

Отже, феномен обдарованості потребує дослідження на рівні цілого комплексу наук. А оскільки сутність та природа обдарованості не може бути пояснена з позиції однієї наукової дисципліни, для цього явища характерним є існування значної кількості теоретичних підходів до його вивчення.

Без теоретичного підґрунтя, яке б пояснювало природу обдарованості з позицій сучасного наукового знання, будь-яка робота з обдарованими дітьми являє собою лише сукупність розрізнених й суперечливих практичних рекомендацій та методичних порад. Теоретичні моделі, побудовані на ґрунтовній науковій основі, дозволяють чітко визначити загальну структуру відповідної діяльності, виділити її основні елементи, розробити цілісну програму діяльності фахівців, батьків, самих учнів тощо.

Починаючи з другої половини ХІХ століття, вчені намагаються пояснити природу обдарованості. За цей час ними було запропоновано цілий ряд теоретичних підходів, кожен з яких певним чином намагався розв'язати завісу таємничості над цією проблемою. Серед найбільш розповсюджених і загальноприйнятих можна назвати такі:

трансцендентальний підхід (Я. Коменський), який пояснює походження обдарованості даром Божим;

соціогенний підхід (А. Сен-Симон, Ш. Фур'є, Р. Оуен, К. Гельвецій, В.П. Ефроїмсон та ін.), прихильники якого надають перевагу оточуючому середовищу, соціуму у формуванні видатних здібностей;

спадково-еволюційний (біогенний) підхід (Ф. Гальтон, Дж. Гілфорд та ін.), сутність якого полягає у визнанні прямого наслідування дітьми видатних здібностей від своїх талановитих предків;

психо-генетичний напрям (Ч. Ломброзо, І. Кант, В.П. Ефроїмсон та ін.), що пов'язує прояви талановитості з генетичними змінами та глибинними захворюваннями психіки обдарованої особистості;

фізіологічний підхід (І.П. Павлов та інші), представники якого намагаються віднайти причини обдарованості у специфіці будови та функціонування центральної нервової системи, зокрема у функціональній спеціалізації півкуль головного мозку;

психологічна теорія здібностей (Б.М. Теплов, Б.Г. Ананьєв, В.М. М'ясищев, О.Г. Ковальов, Г.С. Костюк, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн та ін.), прихильники якої впевнені в існуванні анатоμο-фізіологічних і функціональних особливостей людини (задатків), які створюють певні передумови для розвитку індивідуально-психологічних особливостей, що відрізняють одну людину від іншої (здібностей), розвиток і вдосконалення яких відбувається у процесі цілеспрямованої діяльності.

Таким чином, на сучасному етапі розробки досліджуваної проблеми чітко окреслилися три основні напрями пошуків дослідників, а саме:

а) обдарованість залежить від умов життя та системи виховання дітей у певному соціумі – соціогенний підхід;

б) обдарованість зумовлена природними чинниками – біогенний підхід;

в) обдарованість визначається ціннісним змістом індивідуальної свідомості – аксіологічний підхід.

Практично всі науковці, які досліджують проблему обдарованості, погоджуються з тим, що системотвірним чинником обдарованості виступає *особистість*. З позиції загальної теорії систем особистість розглядається як певна система, яка має визначену множину взаємопов'язаних елементів, що утворюють

цілісність, стійку єдність, якій притаманні відповідні функції, цілі, склад, структура. Сукупність особистісних якостей має ієрархічну побудову і включає ряд підсистем, системний аналіз яких дає можливість описати її як організовану цілісність, визначити місце і роль здібностей та обдарованості, виявити відносини між компонентами різного порядку, відокремити суттєве від випадкового. Зважаючи на важливість такого підходу, структура особистості та місце здібностей і обдарованості в ній будуть проаналізовані окремо.

Під особистістю в широкому значенні розуміють конкретну, цілісну людську індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей. Особистість – це конкретна людина, яка є представником певного суспільства, певної соціальної групи, виконує визначений вид діяльності, усвідомлює своє ставлення до оточуючих і відрізняється певними індивідуально-психологічними особливостями. Особистість характеризується, насамперед, своєю суспільною сутністю. Поза суспільством, поза соціальною чи професійною групою людина не може стати особистістю.

Отже, з точки зору сучасної науки, особистість – це певне поєднання психічних (зокрема, психофізіологічних та соціально-психологічних) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, уваги, емоційно-вольової сфери)¹¹.

Сучасні дослідники, зокрема В.В. Рибалка¹², відзначають, що останнім часом у сучасній психологічній науці все відчутнішим стає обмеженість моновимірного уявлення про структуру особистості. Водночас у працях О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, Ф. Лерша, Г.С. Костюка, К.К. Платонова, В.Ф. Моргуна, Ю. Козелецького та інших психологів проявляється тенденція до синтезу багатовимірних структур особистості.

Так, В.В. Рибалка¹³, детально проаналізувавши сучасні підходи до побудови структури особистості, обґрунтовує концепцію

¹¹ Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. – С. 243.

¹² Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно-центрированої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навч.-метод. посібник. – К.: НІКА-ЦЕНТР, 2003. – 204 с.

¹³ Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – С. 144-155.

тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості. Така модель може бути використана для побудови моделі обдарованості, тому представляємо цей підхід більш докладно.

На основі ґрунтовного аналізу та зіставлення існуючих варіантів психологічної структури особистості, порівнюючи виявлені при цьому тенденції з існуючими методологічними підходами до пізнання і розвитку особистості, а також – з принципами психологічної науки, В. Рибалка виділяє три взаємопов'язані базові виміри, які, на його думку, доцільно використовувати при побудові психологічної структури особистості (див. рис. 1).

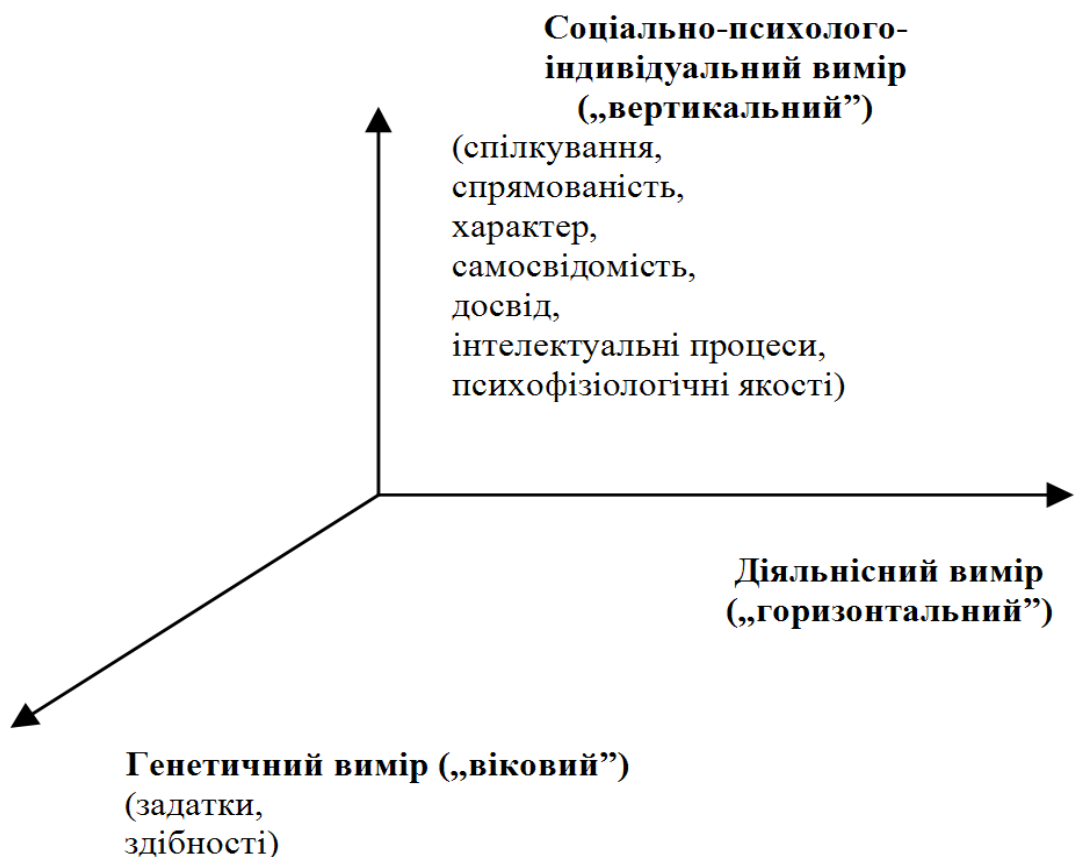

Рис.1. Тривимірна модель особистості (за В.В. Рибалкою)

Перший вимір (I) – соціально-психолого-індивідуальний, „вертикальний”, з притаманними йому підструктурами особистості. Другий вимір (II) – діяльнісний, „горизонтальний”, що диференціюється на відповідні компоненти діяльності та поведінки. Третій вимір (III) – віковий, генетичний, що характеризує рівень розвитку якостей особистості, її задатків, здібностей, психічних властивостей.

Ці виміри розглядаються автором як єдина система базових категорійних параметрів цілісної психологічної структури особистості. Як засіб їх поєднання у систему взаємопов'язаних базових параметрів особистості використовується ортогональний принцип (див. рис. 1). Однак у психологічній структурі особистості він використовується як засіб встановлення і презентації внутрішніх системних зв'язків між вимірами та їх елементами у цілісній моделі особистості. За цим принципом кожний елемент психологічної структури особистості зазнає системного впливу та системно сполучає в собі функції трьох головних типів – соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та вікового (генетичного), які відповідають трьом базовим вимірам особистості. Це надає кожній якості, властивості особистості певної голографічної метаякості, завдяки чому кожна властивість особистості може відображати певним чином усю особистість.

Крім того, кожний з трьох вимірів має власну внутрішню будову, що утворюється відповідними підструктурами, компонентами, рівнями розвитку, що є взаємопов'язаними між собою і можуть бути диференційовані далі¹⁴.

Ураховуючи сучасні дані про діяльність, відображені у дослідженнях П.К. Анохіна, М.О. Бернштейна, П.А. Гончарука, О.М. Леонтєва, А.Р. Лурії, Г.С. Костюка, В.М. Русалова, Н.Ф. Тализіної та інших, В.В. Рибалка уточнює і структурні компоненти діяльнісного виміру особистості та представляє їх у такому вигляді: 1) потребнісно-мотиваційний; 2) інформаційно-пізнавальний; 3) цілеутворювальний (прийняття рішення щодо мети, задуму, плану діяльності тощо); 4) операційно-результативний (виконання рішення, досягнення результату діяльності); 5) емоційно-почуттєвий (див. рис. 1).

Зважаючи на вищезазначений підхід до розуміння структури особистості, нам вбачається логічним звернення до психологічних і педагогічних концепцій обдарованості, які розроблені на основі системного підходу. При цьому, як зазначає В.О. Моляко, поняття „обдарованість” не можна розглядати відірвано від понять „здатки” та „здібності”. Зокрема, актуальною залишається проблема розподілу акцентів у ланцюгу "здібності – обдарованість – талант –

¹⁴ Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно-центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навч.-метод. посібник. – К.: НІКА-ЦЕНТР, 2003. – 204 с. – С. 144-155.

геніальність". Однак саме ці проблеми ще недостатньо досліджені як у теоретичному, так і в прикладному аспектах, що суттєво позначається на практичній діяльності вчителів і викладачів у системі професійної освіти¹⁵.

Термін "здібності" давно й широко використовується в науковій термінології, однак дослідники досі неоднозначно підходять до розуміння його сутності. Найбільш широке і давнє визначення здібностей трактує їх як властивості душі людини, які розглядаються у вигляді сукупності психічних процесів і станів. У психології XVIII-XIX ст. здібності розуміли як високий рівень розвитку загальних та спеціальних знань, умінь і навичок, які забезпечують успішне виконання людиною різних видів діяльності. Сьогодні більшість учених вважають, що здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, однак забезпечують їх швидке набуття, закріплення й ефективного використання у практичній діяльності¹⁶.

У сучасній психології здібності є предметом конкуруючих гіпотез залежно від того, як їхні автори тлумачать проблему біологічного і соціального¹⁷. Прихильники соціального напрямку впевнені, що історіогенез здібностей відбувається в напрямку їх спеціалізації й перебуває під впливом соціального. Тому їх онтогенез можна уявити як освоєння дитиною суспільно-історичного досвіду, втіленого в предметах людської діяльності. Разом зі способами їх використання вона немовби привласнює здібності тих людей, які ці предмети створили. Ця гіпотеза засвідчує прижиттєве формування здібностей, і для неї певним способом організації діяльності виступає соціальне. Вступаючи в активні стосунки з предметним світом, індивід нібито уподібнює його властивостям своєї індивідуальності. Цей процес ґрунтується на певних фізіологічних механізмах, які формуються під час діяльності.

За іншою гіпотезою, онтогенез здібностей ґрунтується на власне психологічних закономірностях, однак значною мірою залежить від біологічного. Як зазначав С.Л. Рубінштейн, "людина не може

¹⁵ Моляко В.О. Проблема обдарованості: нові етапи психологічних досліджень та їх практична реалізація // Актуальні проблеми психології: Том 6. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: Зб. наук. праць / За заг. ред. С.Д. Максименка. – К.: BONA MENTE, 2002. – Вип. 3 (1 частина). – С. 11-15. – С. 10.

¹⁶ Дрозденко К.С. Загальна психологія в таблицях і схемах: Навч. посібник. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 304 с. – С. 286.

¹⁷ М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посібник. – 2-ге вид., допов. – К.: Вища шк., 2001. – 487 с. – С. 416.

відриватися від природи і цілковито протиставляти себе їй"¹⁸. Як природна істота вона має свій генотип – сукупність успадкованих структур організму. Спільно із попередніми досягненнями людини (знаннями, вміннями, навичками) він утворює внутрішні передумови діяльності. Розвиток здібностей при цьому відбувається ніби за спіраллю: наявний рівень створює передумови для переходу на більш високий¹⁹.

Обидві гіпотези об'єднує розуміння єдності здібностей і діяльності, за яким розвиток здібностей відбувається у зв'язку з розширенням кола діяльності індивіда, вдосконаленням їх операційного складу. Однак перша акцентує увагу на соціальному, а друга підкреслює значення біологічного.

У розробку цієї проблеми суттєвий внесок зробили радянські дослідники Б.Г. Ананьєв, В.М. Мясіщев, А.Г. Ковальов, Г.С. Костюк, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн і насамперед Б.М. Теплов, який захистив докторську дисертацію з психології музичних здібностей у складні часи заборони генетичних досліджень у СРСР (це зумовило панування у тогочасній педагогіці і психології уявлень про людину як про переважно соціальну істоту).

У сучасній психологічній науці виокремлюються два основні підходи до вивчення та застосування поняття "здібності" – загальнопсихологічний та диференційно-психологічний²⁰.

Загальнопсихологічний підхід під здібностями розуміє будь-який прояв можливостей людини (вихідне положення – людина здатна, може здійснювати певну діяльність). Звідси проблема здібностей набуває психолого-педагогічного спрямування і головним постає питання: як ефективніше набувати можливості, зокрема знання і вміння. З позиції такого підходу всі люди здатні розвивати свої здібності.

Диференційно-психологічний (індивідуально-психологічний) напрям навпаки підкреслює вроджені відмінності між людьми за здібностями. Так, Б.М. Теплов, визначаючи здібності як індивідуально-психологічні особливості людини, які проявляються в діяльності і є передумовою успішного її виконання, особливо підкреслював, що здібності – це індивідуально-психологічні

¹⁸ Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.

¹⁹ М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посібник. – 2-ге вид., допов. – К.: Вища шк., 2001. – 487 с. – С. 418.

²⁰ Ильин Е.П. Психология: Учебник для средних учебных заведений. – СПб.: Питер, 2004. – 560 с. – С. 98.

особливості, які *відрізняють* одну людину від іншої; здібностями називають не взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, які мають відношення до успішного *виконання однієї діяльності* або багатьох діяльностей; здібності не зводяться до тих знань, навичок або вмінь, які вже вироблено у певної людини, а сприяють легкому і швидкому їх набуттю²¹.

Отже, здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, які забезпечують успіх у діяльності та спілкуванні, легкість в оволодінні знаннями, вміннями, навичками. Здібності не можуть бути зведені до знань, умінь і навичок, які має людина, однак забезпечують їх швидке набуття, фіксацію й ефективно практичне застосування. Успішність у діяльності забезпечується не однією, а системою різних здібностей, при цьому вони можуть взаємокомпенсуватися²².

У сучасній науці здібності визначаються як яскравий прояв певної характеристики функцій, який зумовлений вродженими задатками. Функції характеризують здатність того чи іншого органа виконувати ту роль, для якої він створений природою. Кожна функція має ряд характеристик, за якими можна виміряти рівень їх реалізації²³. Таким чином, психофізіологічною основою розвитку здібностей є функціональні органи, реалізацію ж відповідних здібностей у діяльності забезпечують нервово-м'язові системи, що складаються за життя²⁴.

Усі ці характеристики наявні в кожній людині, проте ступінь вираженості їх у кожній людині різний. Якщо в людини характеристика функції перевищує середній рівень, то йдеться про наявність у неї певної здібності, якщо вона набагато нижча – про її відсутність. Отже, поняття "здібність" застосовується для виділення людей, у яких характеристика певної функції проявляється значно більше, ніж звичайно. Зазначимо, що немає людей зовсім без здібностей. Є люди з низьким рівнем розвитку певної здібності, що заважає їм досягати у певному виді діяльності високого результату.

²¹ Теплов Б.М. Избр. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 14-305.

²² Сисоева С.О., Поясок Т.Б. Психологія і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с. – С. 81.

²³ Ильин Е.П. Психология: Учебник для средних учебных заведений. – СПб.: Питер, 2004. – 560 с. – С. 98.

²⁴ Сисоева С.О., Поясок Т.Б. Психологія і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с. – С. 81.

Тому варто вести мову про різний ступінь вираженості в людини здібностей (високий, середній, низький), а не про їх наявність чи відсутність²⁵.

На думку Є.П. Ільїна, різниця прояву в різних людей певної характеристики функцій зумовлена їх вродженими морфо-фізіологічними особливостями, що отримали назву "задатки" здібностей. У свій час Б.М. Теплов, заперечуючи спадковість здібностей, зазначав, що вродженими можуть бути лише анатомо-фізіологічні й функціональні особливості людини, які створюють певні передумови для розвитку здібностей. Залежно від їх сутності формуються внутрішні стимулятори спрямованості людини до певної діяльності: інтереси, пізнавальні потреби, система мотивації, бажання добиватися високих успіхів у конкретній діяльності²⁶. Отже, в основі розвитку здібностей лежать певні природжені особливості людини²⁷.

До задатків належать: *будова і функціонування окремих ділянок кори головного мозку* (наявні індивідуальні відмінності в розміщенні клітинних полів у корі півкуль головного мозку людини, а також відзначені індивідуальні особливості у будові клітинних шарів, спостерігаються відмінності у тих відростках, які сполучають одну півкулю з іншою); *вроджені особливості зорового і слухового аналізаторів* (наприклад, у слуховому аналізаторі у внутрішньому вусі є утворення під назвою „улітка”, яке може впливати на відчуття залежно від розміщення своїх складових); *типологічні особливості нервової системи* (залежить швидкість утворення тимчасових нервових зв'язків, їх міцність, сила зосередження уваги, витривалість нервової системи, розумова працездатність тощо); *співвідношення двох сигнальних систем* (художній тип характеризується відносною перевагою першої сигнальної системи, мислительний тип – перевагою другої сигнальної системи, середній тип – врівноваженістю обох сигнальних систем)²⁸.

²⁵ Ильин Е.П. Психология: Учебник для средних учебных заведений. – СПб.: Питер, 2004. – 560 с. – С. 98-101.

²⁶ Теплов Б.М. Избр. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 14-305.

²⁷ Сисоева С.О., Поясок Т.Б. Психология і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с. – С. 81.

²⁸ Дрозденко К.С. Загальна психологія в таблицях і схемах: Навч. посібник. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 304 с. – С. 286-290.

Більшість дослідників погоджуються, що задатки – генетично зумовлені анатомо-фізіологічні властивості різних систем організму. Найбільш правомірною вважається гіпотеза про зв'язок задатків з мікроструктурою мозку та органів чуття, залежно від якої і відбувається функціонування клітин, а також з диференційними особливостями нервових процесів (сила, врівноваженість, рухливість нервової системи, а також її тип)²⁹. Матеріальним підґрунтям задатків є передусім будова мозку, кори його великих півкуль та її функціональні властивості. Ці відмінності зумовлені не тільки спадковою природою організму, а й утробним і позаутробним розвитком. Зміст задатків змінюється з віком у зв'язку з дозріванням мозку, при цьому проходячи певний віковий розвиток³⁰. "Здібності людини – це внутрішні умови її розвитку, які формуються в сукупності із задатками під впливом зовнішніх умов у процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем"³¹. Тому, з психологічного погляду правильно буде говорити не про природженість здібностей, а про природженість задатків³².

Між здібностями і задатками існує багатозначний зв'язок. Задатки є лише передумовою розвитку здібностей, їх висхідним моментом. Характерним для задатків є те, що вони не мають якісної визначеності, змістового компонента. Здібності, розвиваючись на основі задатків, зумовлюються, але не визначаються ними. Задатки впливають (але не вирішальним чином) на процес формування і розвиток здібностей, які формуються прижиттєво у процесі діяльності й виховання. Які саме здібності сформується на основі задатків, залежатиме не від задатків, а від умов життя, виховання та навчання. Так, С.О. Сисоева зазначає, що на ґрунті одних і тих самих задатків можуть розвинути різні здібності³³. Задатки

²⁹ Максименко С.Д. Загальна психологія: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с. – С. 254.

³⁰ Сисоева С.О., Поясок Т.Б. Психологія і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с. – С. 81.

³¹ Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навч.-метод. посібник. – К.: НІКА-ЦЕНТР, 2003. – 204 с. – С. 115.

³² Сисоева С.О., Поясок Т.Б. Психологія і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с. – С. 81.

³³ Сисоева С.О., Поясок Т.Б. Психологія і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с. – С. 254.

зумовлюють різні шляхи формування здібностей та впливають на рівень досягнень, швидкість розвитку здібностей.

Особливістю задатків, на думку Є.П. Ільїна, є те, що вони можуть одночасно охоплювати різні здібності/входити до різних здібностей. Рівень розвитку здібності залежить не від одного якогось задатку, а від їх кількості та специфіки поєднання. Проте в однієї людини стосовно певної функції природних задатків може бути три чи чотири, а в другій – лише один-два. Отже, чим більше в людини задатків, тим вищий рівень розвитку здібностей³⁴.

Не всі вроджені задатки людини обов'язково перетворюються на здібності. Задатки, коли бракує відповідних умов для переростання їх у здібності, так і залишаються нерозвиненими. На думку С.О. Сисоєвої, умовами розвитку здібностей, є насамперед обставини життя людини: життя в суспільстві, наявність соціально-культурного середовища; навчання в дитинстві користуватися відповідними предметами; участь у діяльності і спілкуванні; наявність кола людей, які здатні передати необхідні знання, уміння і навички за допомогою ефективних засобів і методів навчання і виховання; відсутність у людини з народження суворої запрограмованості поведінки, наявність незрілості мозкових структур з їх здатністю до наступного формування шляхом навчання і виховання³⁵. Таким чином, у процесі формування специфічно людських здібностей (лінгвістичних, музичних, математичних, педагогічних тощо) дослідники простежують фундаментальну закономірність: *здібності з'являються і розвиваються лише у процесі відповідної діяльності*³⁶, тобто здібності й діяльність органічно взаємопов'язані. Здібності як рушійна сила мають вирішальне значення для розвитку науки і техніки, створення матеріальних і духовних надбань, суспільного прогресу. З розвитком праці та суспільного життя людські здібності розвиваються, зазнають змін їх зміст і структура³⁷. Розвитку здібностей сприяє

³⁴ Ильин Е.П. Психология: Учебник для средних учебных заведений. – СПб.: Питер, 2004. – 560 с. – С. 100-101.

³⁵ Сисоєва С.О., Поясок Т.Б. Психологія і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с. – С. 81.

³⁶ М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посібник. – 2-ге вид., допов. – К.: Вища шк., 2001. – 487 с. – С. 419.

³⁷ Сисоєва С.О., Поясок Т.Б. Психологія і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с. – С. 106.

спадковість соціальних умов життя, і перш за все навчання людей, їх освіта та виховання³⁸.

Важливим моментом розвитку здібностей є комплексність – одночасне вдосконалення декількох взаємодоповнюючих одна одну здібностей. При цьому розвиток здібностей підпорядковується явищу компенсації. Так, Б.М. Теплов у своїх дослідженнях доводить, що однією з найважливіших особливостей психіки людини є можливість надзвичайно широкої компенсації одних властивостей іншими, завдяки чому відносна слабкість якоїсь однієї здібності зовсім не позбавляє можливості успішного виконання навіть тієї діяльності, що найщільніше пов'язана з цією здібністю. Відсутня здібність може бути в дуже широких межах компенсована іншими, високорозвиненими в людини³⁹.

Здібності не лише спільно визначають успішність діяльності, але й взаємодіють одна з одною, впливають одна на одну. Залежно від наявності й міри розвитку інших здібностей, які входять у цей комплекс, кожна з них набуває іншого характеру. Такий взаємний вплив виявляється особливо сильним, коли йдеться про взаємозалежні здібності, які спільно визначають успішність діяльності.

У сучасній психології розрізняють загальні й спеціальні здібності. Загальні здібності – властивості індивідуальності, що зумовлюють діапазон можливостей людини: її здатність до освоєння культури, навчання, різних видів діяльності. Спеціальні здібності – властивості індивідуальності, які забезпечують успішність виконання певної діяльності. Вони також мають багаторівневу природу, а тому ґрунтуються на відповідних задатках, потребують систематичних і наполегливих вправ, що зумовлюють їх розвиток, передбачають ставлення індивіда до них як до засобу розв'язування життєво важливих завдань⁴⁰.

Зазначимо, що у дослідженнях проблеми здібностей йдеться не лише про окремі види здібностей, але й про *різні рівні їх розвитку*. Так, П.А. М'ясоїд, з позицій системно-діяльнісного аналізу психіки в існуванні здібностей виокремлює ряд рівнів, а саме: *органічний* –

³⁸ Максименко С.Д. Загальна психологія: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с. – С. 254.

³⁹ Теплов Б.М. Избр. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 14-305.

⁴⁰ М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посібник. – 2-ге вид., допов. – К.: Вища шк., 2001. – 487 с. – С. 425.

здатки, біологічний інтелект; *індивідний* рівень, на якому функціонують власне здібності, психометричний інтелект; *особистісний рівень*, на якому індивід певним чином ставиться до своїх здібностей і у певний спосіб використовує їх для досягнення своїх цілей (соціальний інтелект). Найповніше здібності виявляються у творчості особистості, а найвищим рівнем їх розвитку є талант – здібності, які виявляються в суспільно визнаних здобутках. Отже, здібності – це властивості індивідуальності, що мають складну багаторівневу природу. На органічному рівні вони виступають як біологічні, генетично зумовлені задатки здібностей; на індивідному – власне здібності, які розвиваються в процесі відповідних діяльностей і залежать від соціального; на особистісному – це ставлення індивіда до здібностей як до засобу реалізації певного способу життя. Останній – власне психологічний вимір здібностей, пов'язаний із вибором і здійсненням індивідом свого життєвого шляху⁴¹.

Таким чином, на думку В.О. Моляка, здібностям властива своєрідна розгалуженість, взаємозв'язок із вродженими задатками. Вони розвиваються у процесі діяльності, переплітаються з низкою особистісних властивостей і особливостей. Тобто варто говорити про здібності як систему (чи підсистему в системі особистості), що поєднується і взаємопов'язана з іншими системами (підсистемами)⁴².

Коли рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей високий, йдеться про загальну або спеціальну *обдарованість* – передумову творчих досягнень⁴³.

У свій час ще Б.М. Теплов наголошував на тому, що окремі здібності не просто співіснують незалежно одна від одної. Кожна здібність змінюється, набуває якісно нового характеру залежно від наявності та ступеня розвитку інших здібностей. Тобто, окремі здібності ще не забезпечують можливість успішного виконання конкретною людиною тієї чи іншої роботи. Цього можна досягти завдяки *обдарованості*, яку розуміють як якісне своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху під час тієї або іншої діяльності. Б.М. Теплов наголошує на тому, що обдарованість слід розглядати

⁴¹ М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посібник. – С. 428.

⁴² Моляко В.О. Техническая творческая одарённость // Обдарована дитина. – 2002. – № 4. – С. 27-32.

⁴³ М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посібник. – С. 425.

насамперед у якісному, а не в кількісному плані: наука має надавати практиці способи аналізу обдарованості людей у різних сферах, а не прийоми її виміру. Головне не в тому, що одні люди більше, а інші менше обдаровані. Набагато важливіше те, що різні люди мають різну якісну обдарованість і різні якісні здібності.

Виходячи з вищезазначеного, під обдарованістю, як правило, розуміють розвиток здібностей особистості до рівня вище за умовно "середній", завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній сфері діяльності⁴⁴. При цьому здібності не просто співіснують одна з одною, а набувають іншого характеру залежно від наявності та ступеня розвитку інших здібностей. Це якісно нове утворення, а не сума n-го числа здібностей. Тому обдарованість у різних людей відрізняється не тільки рівнем прояву, а й якістю (індивідуальністю)⁴⁵.

За рівнем і мірою розвитку здібностей виділяють: талант – таке поєднання здібностей, які дають людині можливість успішно, самотійно й оригінально здійснювати певну складну діяльність, а також геніальність – вищий рівень розвитку здібностей, який забезпечує досягнення особистістю таких результатів творчої діяльності, які складають епоху в житті суспільства, в розвитку культури⁴⁶. Талант можна розглядати як поєднання генетично зумовленої обдарованості з працею. Він є обов'язковою підструктурою геніальності. Відмінність геніальності від таланту полягає в ступені обдарованості й суспільній значущості творчості: геній створює нову епоху у своїй галузі⁴⁷.

Принципового значення у контексті нашого дослідження набуває питання можливості *розвитку обдарованості*. Сучасні дослідники розглядають обдарованість як вищий рівень розвитку здібностей, який супроводжується високими досягненнями у певній галузі діяльності [12, с. 119]. Отже, здібності й обдарованість є феноменами одного порядку в тому розумінні, що вони переходять від нижчого рівня до вищого шляхом розвитку здібностей і

⁴⁴ Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. – С. 235.

⁴⁵ Ильин Е.П. Психология: Учебник для средних учебных заведений. – СПб.: Питер, 2004. – 560 с. – С. 105.

⁴⁶ Бондарчук Е.И., Бондарчук Л.И. Основы психологии и педагогики. – К.: МАУП, 1999. – 168 с. – С. 38.

⁴⁷ Сисоева С.О., Поясок Т.Б. Психология і педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с. – С. 83.

підкоряються законам розвитку здібностей. У цьому контексті погоджуємося з висновками О.Л. Музики, котрий зазначає, що розвиток здібностей завжди пов'язаний з окремою діяльністю. Він не може здійснюватися поза діяльністю, однак лише цілісна діяльність є основною умовою розвитку здібностей і обдарованості. Обдарованість – це від початку не причина успішності людини у певній діяльності, а наслідок її розвитку у цій діяльності. Якщо розглядати здібності й обдарованість з позицій розвитку, то базовою категорією є здібності⁴⁸.

Російськими дослідниками, авторами "Робочої концепції обдарованості", зокрема Д.Б. Богоявленською, особлива увага приділяється тлумаченню самого поняття "обдарованість", під яким вони розуміють "системну якість психіки особистості, яка *здатна розвиватися впродовж життя*, і яка визначає можливість досягнення людиною більш високих (незвичайних, непересічних) результатів в одному чи кількох видах діяльності порівняно з іншими дітьми". Тобто, вченими акцентується на можливості розвитку обдарованості, що виправдовує введення до класифікації видів обдарованості "потенційної обдарованості". Такий підхід ґрунтується на бажанні привернути увагу педагогів до більшої кількості дітей, не "упустити" жодної дитини⁴⁹.

На погляд О.Л. Музики, продуктивним у процесі ідентифікації обдарованості є застосування *суб'єктно-ціннісного аналізу*, який спрямований на пізнання закономірностей та механізмів становлення особистісних цінностей, пов'язаних із включенням людини у творчу діяльність. Дослідник акцентує увагу на стратегіях творчої діяльної, тих цінностях, які в ній виникають, розвиваються і на певному етапі починають регулювати поведінку людини. Рефлексія власного мислення під час вирішення творчих задач не обмежується лише регуляцією діяльності. Саме тому, що мисленнєві стратегії формуються у творчій діяльності, вони набувають здатності переноситися на будь-які інші діяльності і у багатьох випадках починають регулювати життєві вибори і процеси, набувати статусу суб'єктних цінностей. Не тільки і не стільки основними

⁴⁸ Музика О.Л. Творчість з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти: Наук.-метод. зб. / За ред. М.М. Забродського. – Київ-Житомир: ЖОШПО, 2006. – С. 118-126.

⁴⁹ Богоявленская Д.Б. Еще раз о понятии "одаренность" : Электронный ресурс : [режим доступа] : www.ipras.ru/ponomarev/abstracts_rus/Sessions/Bogojavlenskaya.html.

ознаками обдарованої людини є високі досягнення, скільки включеність її здібностей у структуру особистості, насамперед, у структуру ціннісної свідомості. У традиційному виділенні загальних і спеціальних здібностей саме загальні здібності співвідносяться з особистісними утвореннями, оскільки є основою самореалізації людини в різних видах діяльності⁵⁰.

Таким чином, на основі проведеного нами категорійного аналізу базових понять дослідження із застосуванням методу контент-аналізу визначено й обґрунтовано авторський підхід до розуміння сутності поняття обдарованості, під якою розуміємо індивідуальну потенційну своєрідність спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) та особистісних (позитивна „Я“-концепція, наявність відповідних вольових якостей, спрямованості, наполегливості тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно „середній”, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

Ураховуючи популярні сьогодні моделі обдарованості, зокрема моделі Дж. Гілфорда, Ф. Монкса, Дж. Рензулі, російських дослідників Д. Б.Богоявленської, В. Д.Шадрикова, вітчизняних – В. О.Моляка, О. Кульчицької, О.Л. Музики, а також спираючись на описаний вище підхід В.В.Рибалка до побудови моделі особистості, нами було запропоновано тривимірну структуру моделі обдарованості, яку можна уявити у вигляді системи, що охоплює такі складові:

- **основні компоненти обдарованості**, її ядро, яке охоплює здібності (загальні та/або спеціальні), розвинені на рівні вищому за середній; креативність; спрямованість особистості до певного виду діяльності;

- **чинники**, що впливають на рівень прояву (реалізації) основних компонентів ядра обдарованості (*внутрішні*: спадкові дані, особливості емоційно-вольової сфери, наявність системи цінностей; *зовнішні*: середовище, виховні впливи, досвід виконуваної діяльності, випадковість).

⁵⁰ Музика О.Л. Творчість з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти: Наук.-метод. зб. / За ред. М.М. Забродського. – Київ-Житомир: ЖОШПО, 2006. – С. 119-126.

Отже, структура розвиненої обдарованості включає три основних підструктури: 1) високу пізнавальну активність, яка спирається на високо чутливу сенсоріку (увага, сприймання, пам'ять) та дивергентне мислення (оригінальність, критичність, здатність до узагальнення, прогнозування); 2) творчу інтерпретацію пізнавального досвіду (вміння порівнювати, зіставляти, аналізувати, бачити нове, реконструювати раніше створене, оригінальний підхід до рішення проблем, варіативність у вирішенні задач); 3) емоційну захопленість діяльністю (інтерес, енергетичність, висока харизма, впевненість у досягненні успіху, "відновлення" в разі неуспіху). Така єдність високого рівня перцептивних, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей і їх позитивна моральна спрямованість й забезпечує успіх у діяльності⁵¹.

Зважаючи на викладені вище міркування щодо структури обдарованості нами запропоновано робочу модель обдарованості (див. рис. 2), яка охоплює такі компоненти:

⁵¹ Кульчицька О.І. Соціально-психологічні фактори формування таланта // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Наук. – метод. журнал. – 2004. – Випуск 3. – С. 112-118.

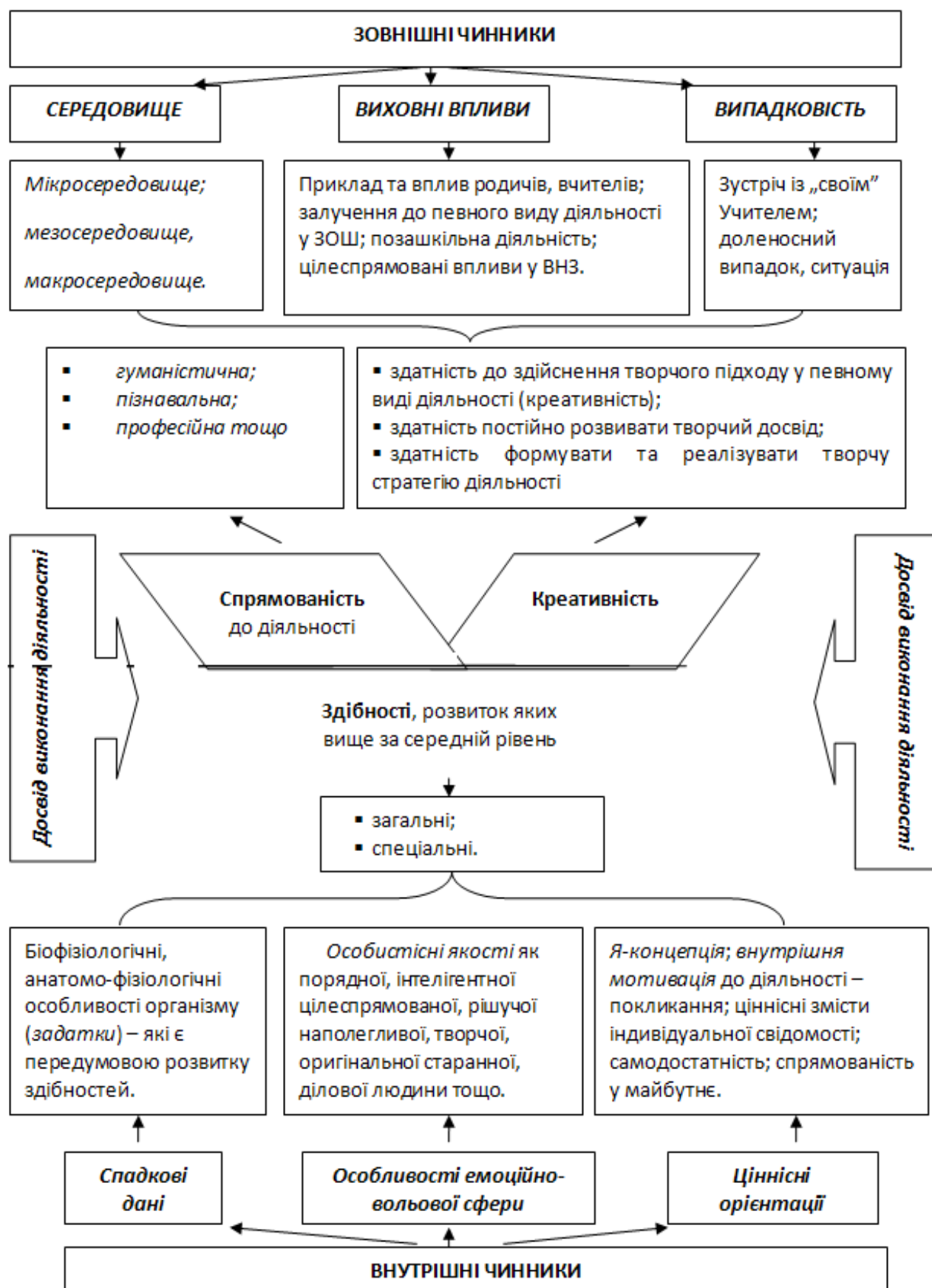

Рис. 2. Загальна модель обдарованості

1) *ядро обдарованості:*

- *здібності (загальні та/або спеціальні), розвинені на рівні вищому за середній* – як сукупність індивідуально-психологічних особливостей, що є умовою успішного, високоякісного виконання людиною певної діяльності і зумовлюють різницю у динаміці оволодіння необхідними для неї знаннями, вміннями та навичками;

- *креативність* – як здатність до творчого пошуку, нестандартного розв’язування задач, що характеризується за цілим рядом параметрів (дивергентне мислення, вміння бачити проблему, здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, відчуття витонченості організації ідей, здатність до синтезу та аналізу, швидкість мислення, розвинута інтуїція, здатність до ризику, гнучкість у мисленні та діях);

- *спрямованість особистості до певного виду діяльності* – як бажання працювати саме у цій сфері, отримування задоволення від діяльності, потреба постійно повертатися до неї.

2) чинники, що впливають на рівень прояву (реалізації) основних компонентів ядра обдарованості

- *спадкові дані* – біофізіологічні, анатомо-фізіологічні особливості організму (задатки) – які є передумовою розвитку відповідних здібностей;

- *середовище (освітній простір)* – стимулююче оточення, що сприяє розвитку відповідних здібностей (родина, школа, держава та ін.);

- *виховні впливи* – цілеспрямований розвиток здібностей та обдарувань за умови єдності у діяльності сім’ї, загальноосвітнього закладу, позашкільних закладів освіти;

- *досвід виконуваної діяльності* – включення людини у різні види діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і вмиле стимулювання її активності у цій діяльності, що здатне здійснити дієвий розвиток її потенційних можливостей; *особливості емоційно-вольової сфери*, які проявляються у наполегливості щодо виконання завдань, у прагненні до змагань, упевненості у своїх силах і здібностях, повазі до інших, емпатійному ставленні до людей, терпимості до особливостей інших людей, схильності до самоаналізу, толерантному ставленні до критики, незалежності у мисленні і поведінці, почутті гумору тощо;

- *наявність системи цінностей* – що відображається у реалістичній „Я”-концепції, внутрішній мотивації, яка зумовлюється ціннісними змістами індивідуальної свідомості, автономністю,

самодостатністю, незалежністю від ситуативних чинників, спрямованістю у майбутнє;

- *випадковість* – опинитися у потрібному місці у потрібний час, зустріч зі Своїм Учителем, спроможним розкрити унікальність індивідуальності дитини і створити умови для самостійного пошуку себе і свого шляху, самовираження у продуктах творчості тощо.

Отже, рівень розвитку, якісна своєрідність і характер обдарованості – це завжди результат взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища (освітнього простору), опосередкованого діяльністю самої людини. Сама же обдарованість – складне інтегральне утворення, в якому своєрідно поєднуються пізнавальні, емоційні, вольові, мотиваційні, психофізіологічні та інші сфери психіки.